

20. MOTION FOR A RESOLUTION on sign languages and professional sign language interpreters. Доступ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2016-1241_EN.html [in English].

УДК: 376-053

Андрій Боярчук,

аспірант

E-mail: a.boyarchuk@ukr.net

ORCID ID 0009-0009-0978-3893

Andriy Boyarchuk,

postgraduate student

Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України, м. Київ, Україна
вул. М. Берлінського 9, м. Київ, 04060, Україна

Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology, the National Academy of
Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
Street M. Berlinskoho 9, Kyiv, 04060, Ukraine

**ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ
ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

**PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF PERSONALITY FORMATION OF
CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH SPECIAL EDUCATIONAL
NEEDS UNDER MARTIAL LAW**

Анотація. У статті розглядаються психологічні детермінанти формування особистості дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану. Акцент зроблено на аналізі впливу воєнних дій на психічний розвиток дітей та формування їхньої особистості. Визначено основні чинники, що сприяють виникненню психологічних труднощів, зокрема стрес, тривожність, страх та соціальна ізоляція. Розглянуто роль сім'ї, школи та спеціальних педагогічних підходів у підтримці психоемоційного стану дітей.

Зроблено висновки щодо важливості комплексної психологічної підтримки дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану.

Дослідження психологічних детермінант формування особистості дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану полягає в тому, що сучасні виклики значно впливають на їхній психічний і емоційний розвиток. Військові дії, переселення та втрати призводять до стресових ситуацій, які особливо гостро сприймаються дітьми, що потребують спеціалізованої підтримки. Порушення звичного ходу навчання та соціалізації потребують переосмислення підходів до їхньої освіти та психологічної допомоги. У таких умовах важливо забезпечити ефективну психосоціальну підтримку, оскільки розвиток дітей та їхня адаптація до нових обставин залежать від адекватної відповіді на їхні індивідуальні потреби.

Ключові слова: психологічні детермінанти, особистість, діти з особливими освітніми потребами, молодший шкільний вік, воєнний стан, травматичний досвід, стрес, психоемоційна підтримка, адаптація навчання, соціальна ізоляція.

Abstract: The article examines the psychological determinants of personality formation in children of primary school age with special educational needs of primary school age in the context of martial law. The focus is on analyzing the impact of military actions on the mental development of children and the formation of their personalities. The main factors contributing to the emergence of psychological difficulties, including stress, anxiety, fear, and social isolation, are identified. The role of the family, school, and special pedagogical approaches in supporting the children's psycho-emotional state is discussed. Conclusions are drawn on the importance of comprehensive psychological support for children with special educational needs under martial law conditions.

The study of psychological determinants of the personality formation of children of primary school age with special educational needs in the conditions of martial law is that modern challenges significantly affect their mental and emotional development. Military operations, displacement and losses lead to stressful situations, which are especially acutely perceived by children who need specialized support. Violations of the usual course of learning and socialization require a rethinking of approaches to their education and psychological assistance. In such conditions, it is important to provide effective psychosocial support, since the development of children and their adaptation to new circumstances depend on an adequate response to their individual needs.

Key words: psychological determinants, personality, children with special educational needs, primary school age, martial law, traumatic experience, stress, psycho-emotional support, educational adaptation, social isolation.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану діти з особливими освітніми потребами стають однією з найбільш вразливих груп, що потребують особливої уваги та підтримки. Воєнні дії, руйнування інфраструктури, вимушене переселення та інші стресові фактори впливають на психічний стан цих дітей, спричиняючи зростання тривожності, страху, соціальної ізоляції та інших психоемоційних труднощів. Ці обставини ускладнюють процес формування особистості та навчання, що вимагає комплексного підходу до організації освітнього процесу і надання психологічної допомоги. Проблема полягає у недостатньому вивченні психологічних детермінант, які впливають на розвиток дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану, та необхідності розробки ефективних методів підтримки їхнього психічного здоров'я та навчання.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Аналіз попередніх досліджень і публікацій з теми формування особистості дітей з особливими освітніми потребами, особливо в умовах кризових ситуацій, містить значний науковий доробок, до якого варто віднести роботи В. Кобильченка та І. Омельченко (2020).

В. Кобильченко та І. Омельченко (2020) визначили психологічні аспекти розвитку дітей у стресових умовах. У своїх роботах вони підкреслюють важливість врахування соціокультурного контексту, зокрема в умовах воєнного стану, для формування особистості дитини. Вони акцентували на важливості інтеграції психотерапевтичних методик у навчальний процес для покращення психоемоційного стану дітей з особливими освітніми потребами. Їх дослідження також вказують на необхідність корекційної роботи, орієнтованої на розвиток соціальних навичок та емоційної регуляції в умовах підвищеного стресу.

Проблема психології особистості молодшого школяра з особливими потребами в умовах воєнного стану також була предметом досліджень українських вчених – Л. Малинович (2018), Л. Бісікало (2017), О. Чиханцова (2021).

Мета дослідження. Метою дослідження є виявлення та аналіз психологічних детермінант, що впливають на формування особистості дітей з

особливими освітніми потребами молодшого шкільного віку в умовах воєнного стану, а також розробка рекомендацій щодо забезпечення їхньої психоемоційної підтримки та адаптації освітнього процесу для створення сприятливих умов для розвитку цих дітей.

Методи дослідження. Концептуальним фундаментом розуміння психології особистості молодшого шкільного віку з ООП виступають дослідження, презентовані в цій статті. Теоретичні методи: аналіз, синтез, узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного.

Результати дослідження. Зараз в Україні з 2022 р. з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну триває воєнний стан, який є найважчим життєвим випробуванням для будь-якої людини, а особливо для дитини з особливими освітніми потребами. Звичайно, все це може негативно позначитися на психічному стані дитини з особливими потребами. Звичайно, на людину в складній життєвій ситуації (стресовій ситуації) впливають як мінімум три фактори: по-перше, сама ситуація; друзі, особистісно-типові характеристики самої людини, по-третє, її форма і змістовні характеристики. Але одним із головних гравців у цьому процесі є, звичайно, суб'єктивне ставлення людини до того, що відбувається. Слід зазначити, що реакція людини на складні життєві ситуації значною мірою залежить від конкретних обставин її погляду на себе, своїх здібностей, ставлення до себе тощо (Кобильченко, 2017: 367).

Стрес і напруга війни, страх і тривога про завтрашній день зростають. Тому людина повинна вміти швидко адаптуватися до змін і невизначеності, залишатися стійкою і продуктивною, а також навчитися залишатися оптимістичною і впевненою у майбутньому.

Концепція інклюзивності впливає з визнання плюралістичної цінності людських істот і відмінностей між людьми, виключаючи будь-яку дискримінацію, і втілює одну з головних характеристик демократичного суспільства: усі діти є цінними членами суспільства та користуються рівними правами. Зокрема, діти здобувають освіту незважаючи на особливості фізичного та психічного розвитку. Відповідно до Закону України «Про освіту» діти з особливими освітніми потребами (далі: ООП) є «особами, які потребують

додаткової постійної або тимчасової підтримки в освітньому процесі для забезпечення свого права на освіту» (Малинович, 2018: 68-71).

ЮНЕСКО вважає спеціальні освітні потреби досить широким терміном, який стосується категорій дітей з особливими освітніми потребами, які мають такі порушення розвитку: емоційні та поведінкові розлади, мовні та комунікаційні розлади, труднощі в навчанні, затримки/обмеження інтелектуального розвитку, розлади фізичного розвитку.

Варто зазначити, що мета інклюзивної освіти полягає не в тому, щоб зробити всіх рівними, а в тому, щоб забезпечити рівні можливості для всіх дітей з особливими потребами для забезпечення їх успіху в освітньому процесі та подальшому житті.

Особи, чії соціальні, фізичні чи емоційні характеристики потребують особливої уваги та послуг, і які мають можливість розвивати свій потенціал, включаючи освітній потенціал, визначаються як такі, що мають особливі потреби.

Сьогодні трансформація освіти вимагає формування нової сучасної особистості з притаманними їй характеристиками: орієнтація на навчання впродовж життя, спілкування, здатність до об'єднання та співпраці, критичне мислення та креативність. Враховуючи впровадження інклюзивної освіти, тобто розгляд батьків як активних учасників освітнього процесу, в педагогічній науці та практиці необхідно активніше контактувати з родинами, в яких ростуть діти з особливими освітніми потребами. Фахівці не тільки зацікавлені у формуванні у дітей нових умінь і навичок, а й вважають сім'ю найважливішим стабілізуючим фактором адаптації дітей. Перші уявлення про морально-людські цінності, норми поведінки, характер стосунків між людьми діти приносять із власної родини. У сім'ї діти не тільки наслідують своїх близьких, а й дотримуються їх соціальних і моральних установок.

Як зауважують В. Кобильченко та І. Омельченко, сучасною метою психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в закладах освіти є вивчення індивідуального потенціалу, тобто емоційно-психічний розвиток особистості, та особливостей через участь усіх учасників

освітнього процесу (батьків, педагогів, дітей) у здійсненні запланованих дій, пов'язаних з розвитком, спілкуванням і навчанням характеристик; соціалізація та адаптація; зі спеціальними кар'єрними порадами для потребуючих дітей (Кобильченко, Омельченко, 2024: 116-119).

Зрозуміло, що до 6-7 років у дітей, як правило, формується специфічний і стійкий психологічний механізм, який починає відігравати вирішальну роль у соціально-психологічному розвитку дитини і стає особистісною основою всього. Тому можна сказати, що в цьому віці інтенсивно відбувається становлення та розвиток особистості. Цей віковий період є найбільш сенситивним у розвитку особистості дитини і найбільше підходить для цілеспрямованого виховання, розвитку та корекції. Порушення розвитку дітей є складними біопсихосоціальними проблемами, зумовленими функціональними змінами на всіх рівнях їх особистісної організації.

Особистісний розвиток дітей з особливими освітніми потребами відбувається в умовах багатфакторної депривації, що істотно ускладнює задоволення реальних потреб дитини та призводить до дефіциту особистісних переживань (сенсорних, соціальних та емоційних), що згодом призводить до фрустрації, вираженості в характерний досвід і поведінку (Кобильченко, Омельченко, 2020: 224).

Науковці В. Кобильченко та І. Омельченко також зазначали, що тяжкість і наслідки психологічних (особистісних) деформацій, викликаних депривацією, не менші, а іноді й перевищують фізичні порушення, викликані безпосередньо хворобою чи травмою. Крім того, ці школярі піддаються несприятливим життєвим умовам, які, окрім наявних багатфакторних недоліків, характеризуються всіма трьома типами кризових ситуацій: віковою кризою, змінами в системі міжособистісного спілкування (якщо раніше вони проявлялися переважно через батьків, то потім – через інших дорослих й однолітків з типовим розвитком) і різкою зміною звичного способу життя (Кобильченко, Омельченко, 2024: 125-131).

Зауважимо, що біофізичні особливості особистості в поєднанні з її особистісними характеристиками, віковими виявами, її соціалізацією та адаптацією до певних соціальних умов є передумовами психології віктимізації.

На жаль, умови, в яких розвивається сучасна сім'я, не завжди сприяють розвитку та вихованню дітей з особливими освітніми потребами. Крім того, виховання дитини з особливими освітніми потребами є особливо важким і відповідальним. Цю відповідальність перед дітьми та суспільством батьки зобов'язані нести протягом усього життя.

У цьому контексті важливими є досягнення В. Сухомлинського, який підкреслював, що проблема «важких» дітей є однією з найскладніших проблем виховання, за байдуже ставлення до якої доводиться платити дорогою ціною. У його працях «Важкі діти», «Вірте в людину», «Розмова з юним директором», «Мудрість і сила колективу», «Серце віддаю дітям», «Батьківська педагогіка» та інших є комплексний аналіз причин утруднення поведінки у дітей.

Сучасними були погляди вченого на навчання дітей з особливими потребами в масових загальноосвітніх школах та атмосферу зрілого духовного життя в закладах. Василь Сухомлинський постійно орієнтується на індивідуалізовану роботу з такими дітьми, оскільки бачить особливу роботу вчителя у визначенні причини проблеми в кожному окремому випадку та потребу в пошуку важливих рішень для кожної дитини й пошуку шляхів подолання – це подолання труднощів, інтелектуальний розвиток на основі почуття власної гідності. Василь Олександрович вважав, що гармонійний і всебічний розвиток особистості можливий лише за умови тісної взаємодії двох типів вихователів – школи та сім'ї. Діючи разом, пред'являючи однакові вимоги, дотримуючись єдиних принципів, маючи чіткі уявлення про цілі, методи і засоби виховання, можна створити виховне середовище для спілкування і спільної діяльності, даруючи дітям щастя і впевненість.

Специфіка шкільного навчання цих дітей залежить від батьків і суспільства. Підкреслимо оптимістичний погляд В. Сухомлинського на долю цих дітей: «Однак вони не приречені». Я називаю цих дітей тендітними й ніжними квітами в саду нескінченної різноманітності людства... Я бачу і бачу радість

гуманітарної місії вихователя, щоб врятувати цих дітей і дозволити їм повноцінно увійти в світ суспільства, духовного життя і краси» (Бісікало, 2017: 92).

Враховуючи сказане вище, можна зробити висновок, що якщо дитина з особливими потребами буде позбавлена належної освіти, її особистісний розвиток буде неоптимальним і вона може стати тягарем для сім'ї та суспільства.

На переконання вчених В. Панка, І. Цушка, А. Обухівської, сім'я дитини з порушеннями розвитку є її першим соціальним інститутом. Процес зростання таких дітей буде мати значні труднощі і відбуватися повільніше (Психологічна служба системи освіти України: проблеми та шляхи розвитку, 2005).

Усі ці процеси були б неможливі без активної діяльності соціально-психологічних, інклюзивних служб (району, муніципалітету, школи). Проте роботу з організації сімей з дітьми з особливими потребами неможливо чітко визначити без комплексного вивчення проблем сім'ї та сімейно-дитячих стосунків.

У кожної дитини є свої сильні та слабкі сторони та свій шлях розвитку. У вихованні дітей з психофізіологічними розладами необхідно враховувати об'єктивні труднощі їх розвитку, а саме: труднощі вербального спілкування, соціальну незрілість, недостатність соціально-побутових навичок, емоційного розвитку, розлади поведінки, нечіткість концепції систем поведінки, загальні порушення інтелектуального розвитку тощо.

Відхилення в розвитку особистості дитини з особливими освітніми потребами проявляються в різних аспектах: нечіткому розумінні спонукань до дії, обмеженому розумінні вимог колективу або невмінні збалансувати власні наміри і бажання із загальними цілями. Наприклад, діти з порушеннями слуху мають проблеми з мовленням і логічним мисленням. Порушення слухового сприйняття може призвести до недовіри і нездатності зрозуміти почуте.

Діти з особливими освітніми потребами стикаються з особливими труднощами під час війни, що завдає серйозної шкоди їх інтелектуальному та емоційному розвитку. Війна створює середовище, в якому травматичний досвід стає частиною їхнього повсякденного життя. Зміна обставин, постійні загрози

життю, втрата близьких і зрив звичного ритму життя стають джерелами глибокого стресу, що впливає на психіку.

У такій ситуації діти з особливими потребами стають більш вразливими, оскільки не здатні адекватно справлятися із зовнішніми подразниками та ефективно адаптуватися до змін. Їхні реакції на стресові ситуації, як правило, глибші та складніші, ніж у дітей без особливих потреб. Наприклад, вони можуть відчувати надмірну тривогу, усамітнюватися або, навпаки, проявляти агресію, яку не можуть контролювати.

Ці психологічні реакції часто ускладнюються відсутністю адекватної підтримки та розуміння з боку дорослих. Самі батьки можуть перебувати в постійному стані стресу або депресії і не завжди можуть забезпечити необхідну увагу та турботу. Сім'ї можуть відчувати втрату емоційної стабільності, що, у свою чергу, впливає на дитину, яка в цій ситуації потребує більшої підтримки, ніж будь-коли.

Важливим аспектом є також соціальна ізоляція, якої діти з особливими освітніми потребами зазнали під час війни. За звичайних обставин школа є місцем, де вони мають можливість спілкуватися зі своїми однолітками, спілкуватися та розвивати навички спілкування. Однак воєнний стан часто позбавляє їх цієї можливості. Натомість діти залишаються ізольованими, що може призвести до того, що вони більше занурюються у власний внутрішній світ і загострюють існуючі проблеми.

Особливо треба відзначити той факт, що освітнє середовище дітей з особливими освітніми потребами є ключовим чинником їх розвитку. Під час війни можуть відбутися істотні зміни або навіть збої в навчальному процесі, що не тільки позначається на успішності, а й на загальному самопочутті. Навчання в таких умовах стає викликом, який потребує від викладачів творчих підходів і глибокого розуміння психологічних потреб учнів (Чиханцова, 2021: 319).

Згідно з дослідженнями в різних регіонах України, близько 60-70% дітей з особливими потребами, які страждають на такі захворювання, демонструють підвищений рівень тривожності, що впливає на їх навчальну успішність та

соціальні взаємодії. Ці діти часто мають знижену мотивацію до навчання, що супроводжується зміною звичного оточення та зниженням почуття безпеки.

Важливим аспектом, який впливає на становлення особистості цих дітей, є підтримка родини та освітнього середовища. Понад 50% батьків дітей з особливими потребами зазначають, що відчувають значний стрес у наданні належної підтримки своїм дітям у нових обставинах. Це, в свою чергу, впливає на емоційний стан дитини, оскільки в ранньому віці діти дуже чутливі до емоційного фону, який їх оточує (Чиханцова, 2021: 319).

Крім того, вчителі та шкільні психологи зазначають, що в умовах воєнного стану необхідно використовувати адаптовані методи роботи з дітьми, які враховують їхні особливі потреби та психологічний стан. Психологічна підтримка стає ключовим чинником збереження емоційної стабільності дитини, її здатності до навчання та інтеграції в соціальне середовище. Однак, незважаючи на відповідні програми підтримки, близько 30% дітей з особливими освітніми потребами все ще потребують додаткової індивідуальної уваги психолога, оскільки вони мають ознаки посттравматичного стресового розладу.

Важливо також зазначити, що діти з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану часто ізольовані від однолітків, що впливає на їхні соціальні навички та здатність до взаємодії. Близько 40% цих дітей відчувають труднощі у встановленні та підтримці контактів з іншими дітьми, що може призвести до подальшої соціальної ізоляції та труднощів у майбутньому.

Незважаючи на всі труднощі, досвід показує, що діти з особливими потребами, які отримують достатню підтримку з боку сім'ї та навчальних закладів, мають більшу здатність адаптуватися до нових умов, розвиватися академічно та соціально. Це підкреслює важливість системної роботи з такими дітьми, яка охоплює як психологічний супровід, так і створення адаптивного освітнього середовища, яке враховує їхні індивідуальні потреби та сприяє зменшенню впливу стресових чинників на їхній розвиток (Чиханцова, 2021: 319).

Тому формування особистості дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, який поєднує психологічний, педагогічний та соціальний супровід. Це не тільки дає змогу

зберегти емоційну рівновагу дитини, а й створює умови для її подальшого розвитку та успішної інтеграції в суспільство.

Крім уже згаданих психологічних детермінант, варто звернути увагу на вплив травматичних переживань на розвиток когнітивних функцій у дітей з особливими освітніми потребами. Дослідження показують, що діти, які пережили такі стресові ситуації, як втрата, розлука з батьками або вплив небезпечного середовища, часто мають проблеми з концентрацією, пам'яттю та іншими когнітивними процесами. Близько 35% дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану демонструють погіршення когнітивних функцій, що безпосередньо впливає на їхню успішність у навчанні.

Ще одним важливим аспектом є роль інклюзивного освітнього середовища, яке може істотно пом'якшити негативні наслідки бойових дій для дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивні класи, де діти з особливими потребами навчаються разом зі своїми однолітками, створюють сприятливе середовище, яке заохочує соціалізацію та розвиток емоційної стійкості. Важливо, що близько 45% дітей, які навчаються в інклюзивних класах, мають вищий рівень адаптації та менше симптомів стресу, ніж ті, хто навчається в окремих спеціалізованих закладах.

Крім того, можна виділити важливість професійної підготовки педагогів і психологів у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами в кризових ситуаціях. Постійний професійний розвиток педагогічного колективу й розвиток його навичок боротьби зі стресом є ключовими факторами надання належної підтримки дітям та створення сприятливого навчального середовища. Наприклад, понад 60% вчителів, які пройшли спеціалізовану підготовку з роботи з дітьми в умовах воєнного стану, вважають, що це дало можливість їм краще зрозуміти потреби своїх учнів та ефективніше реагувати на їхні запити.

Отже, додатковий акцент на когнітивних функціях, залученні та підготовці спеціалістів дає змогу глибше зрозуміти складність процесу становлення особистості дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану та необхідність системного підходу до їх підтримки.

Зважаючи на всі ці проблеми, психологічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами є надзвичайно важливою. Вона має бути комплексною і містити підтримку родини, педагогів і психологів. Важливо створити умови, в яких дитина відчуває себе в безпеці, а її емоційні та духовні потреби визнаються та задовольняються. Бо така підтримка дає змогу мінімізувати негативний вплив військових дій на розвиток характеру дитини та допомогти їй знайти внутрішню рівновагу у світі, який змінився до невпізнання.

Отже, психологічними детермінантами розвитку особистості у дітей з особливими освітніми потребами є:

– вплив травматичного досвіду на психологічний стан: діти з особливими освітніми потребами можуть особливо сильно реагувати на такі стресові ситуації, як війна, переміщення та втрата. Травматичні переживання можуть мати значний вплив на психічне здоров'я, що призводить до симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії, тривоги та інших захворювань. Для дітей із розладом аутичного спектра, які часто мають обмежені можливості виражати свої почуття та потреби, вплив може бути особливо руйнівним;

– роль соціальної ізоляції: соціальна ізоляція є поширеним явищем в умовах воєнного стану і може мати особливо негативний вплив на дітей з особливими освітніми потребами. Ці діти можуть втратити можливість соціальної взаємодії, що є ключовим елементом їхнього психосоціального розвитку. Втрата контакту з однолітками, вчителями та іншими значущими дорослими може призвести до подальшого почуття самотності, що, у свою чергу, може мати негативний вплив на розвиток особистості;

– вплив сімейної динаміки: сім'я є найважливішим середовищем для соціалізації та розвитку особистості дитини. У воєнних ситуаціях, коли сім'ї розлучені або перебувають у стресовому стані, роль сім'ї у підтримці дітей з ООП стає ще важливішою. Посилення напруги в сім'ї може передаватися дитині, посилюючи тим самим її психоемоційні проблеми. Водночас підтримуюча сім'я, яка зберігає емоційну стабільність і забезпечує необхідний догляд, може стати сильним захисним фактором для дітей;

– зміни в освітньому середовищі: в умовах воєнного стану часто відбуваються зміни в освітніх процесах, наприклад, перехід на дистанційне навчання чи тимчасове припинення занять. Ці зміни можуть бути надзвичайно важкими для дітей з особливими освітніми потребами, оскільки вони часто потребують структурованого навчального середовища та індивідуального підходу. Втрата рутини та змінені умови навчання можуть посилити тривогу та призвести до проблем з пристосуванням, які негативно впливають на особистісний розвиток.

Можемо надати такі пропозиції щодо психологічної підтримки дітей з особливими потребами в умовах воєнного стану:

1. Забезпечити стабільність і нормалізацію. Для дітей з аутизмом стабільність і передбачуваність є вирішальними факторами. Навіть попри зміни, пов'язані з воєнним станом, важливо зберегти певну рутину та структуру свого життя. Це може включати регулярне відвідування занять (принаймні дистанційно) і підтримання зв'язку з учителями та однокласниками.

2. Психологічна підтримка сімей. Оскільки сім'я є найважливішою опорою для дітей, важливою є і психологічна підтримка батьків. Це може охоплювати індивідуальні консультації, групи підтримки та інформаційні ресурси, щоб допомогти батькам подолати стрес і підтримати своїх дітей.

3. Інтегрувати психосоціальний супровід у навчальний процес. Психосоціальна підтримка повинна бути інтегрована в освітній процес дітей з особливими освітніми потребами. Це і регулярні зустрічі з психологами, використання технік релаксації та розвиток емоційних навичок, а також адаптація навчальних матеріалів з урахуванням психічного здоров'я дітей.

4. Підготовка вчителя. Педагоги, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами, повинні бути готові працювати в більш стресових умовах. Це і тренінги з надання першої психологічної допомоги, і розробка стратегій ефективного дистанційного навчання та підтримки дітей у складних життєвих обставинах.

5. Організуйте групову підтримку та соціальні заходи. Надання групової підтримки дітям з розладом спектру аутизму може допомогти зменшити відчуття

самотності та ізоляції. Ці заняття можуть проходити особисто або онлайн- і дають змогу дітям залишатися соціально пов'язаними та ділитися досвідом зі своїми однолітками.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. В умовах воєнного стану діти з особливими освітніми потребами перебувають під величезним психологічним тиском, що позначається на їх розвитку та формуванні особистості. Важливо враховувати специфічні детермінанти їхньої психоемоційної сфери та забезпечувати комплексну підтримку з боку родини та навчальних закладів. Забезпечення стабільності, психологічної підтримки та адаптації в освітньому процесі сприяє гармонійному розвитку дітей з особливими освітніми потребами в складних умовах.

Тому формування особистості дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану є складним, багаторівневим процесом, який потребує особливої уваги від усіх учасників освітнього процесу та суспільства в цілому. Важливо пам'ятати, що кожна дитина, незалежно від її особливостей та обставин, заслуговує на підтримку та розуміння, які допоможуть їй подолати труднощі та розвинутися в сильну та гармонійну особистість.

Отже, перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо в теоретичному обґрунтуванні феномену родини військовослужбовців, яка виховує дитину молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, як моделі кризової сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кобильченко, В.В. (2017). Теоретичні основи психолого-педагогічного супроводу молодших школярів з порушеннями зору: монографія. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс». 367 с.
2. Малинович, Л.М. (2018). Новітні підходи у забезпеченні комплексним супроводом дітей з порушеннями в розвитку та їхніх родин у процесі деінститулізації: Інклюзивне навчання в новій українській школі. Тербовля : Інтерсервіс. С. 68–71.
3. Кобильченко, В.В., & Омельченко, І.М. (2024). Ресоціалізація та десоціалізація як форми прояву соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в умовах війни. Матеріали

XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних та соціально-політичних контекстах». Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Харків: ХНПУ. С. 116-119.

4. Кобильченко, В.В., & Омельченко, І.М. (2020). Спеціальна психологія: підручник. Київ: ВЦ «Академія». 224 с.
5. Бісікало Л.Г. та ін. (2017). Психологічний супровід інклюзивної освіти : методичні рекомендації; заг. ред. А. Г. Обухівська. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи. 92 с.
6. Психологічна служба системи освіти України: проблеми та шляхи розвитку. (2005). Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України / упоряд. В.Г. Панок, І.І. Цушко, А.Г. Обухівська. Київ : Ніка-Центр. С. 11– 23
7. Кобильченко, В.В., & Омельченко, І.М. (2024). Життєстійкість як базова характеристика особистості дитини з особливими освітніми потребами в умовах воєнного часу. Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень: збірник наукових праць/за заг. ред. Л. С Яковицької, С. Л Горбенко. Національний авіаційний університет. К.: НАУ, С. 125-131
8. Чиханцова О. (2021). Психологічні основи життєстійкості особистості: монографія. К.: Талком. 319 с.

REFERENCES

1. Kobylichenko, V.V. (2017). Teoretychni osnovy psykholoho-pedahohichnoho suprovodu molodshykh shkoliariv z porushenniamy zoru. [*Theoretical Foundations of Psychological and Pedagogical Support of Younger Schoolchildren with Visual Impairments*]: Monograph. Poltava: TOV «Firma «Tekhservis». [in Ukrainian].
2. Malynovych, L.M. (2018). Novitni pidkhody u zabezpechenni kompleksnym suprovodom ditei z porushenniamy v rozvytku ta yikhnikh rodyn u protsesi deinstyulizatsii: Inkliuzyvne navchannia v novii ukrainskii shkoli. [*The latest approaches in providing comprehensive support for children with developmental disabilities and their families in the process of deinstitutionalization*]: Inclusive education in a new Ukrainian school. Terebovlia: Interservis. [in Ukrainian].
3. Kobylichenko, V.V., & Omelchenko, I.M. (2024). Resotsializatsiia ta desotsializatsiia yak formy proiavu sotsializatsii ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy v umovakh viiny. Materialy XIV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Sotsializatsiia osobystosti u suchasnykh sotsiokulturnykh ta sotsialno-politychnykh kontekstakh». [*Resocialization and desocialization as forms of manifestation of socialization of children with special educational needs in the conditions of war*]. Materials of the XIV International Scientific and Practical Conference "Personality

- Socialization in Modern Socio-Cultural and Socio-Political Contexts*». Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H.S. Skovorody. Kharkiv: KhNPU. [in Ukrainian].
4. Kobylchenko, V.V., & Omelchenko I.M. (2020). Spetsialna psykholohiia : pidruchnyk. [*Special psychology*]: textbook. Kyiv : VTs «Akademiia» [in Ukrainian].
 5. Bisikalo, L.H. ta in. (2017). Psykholohichni suprovid inkluzyvnoi osvity : metodychni rekomendatsii; zah. red. A. H. Obukhivska. [*Psychological support of inclusive education: methodical recommendations*]; general ed. A. G. Obukhivska. Kyiv : UNMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty. [in Ukrainian].
 6. Psykholohichna sluzhba systemy osvity Ukrainy: problemy ta shliakhy rozvytku. (2005). Zbirnyk normatyvno-pravovykh dokumentiv psykholohichnoi sluzhby ta PMPK systemy osvity Ukrainy / uporiad. V. H. Panok, I. I. Tsushko, A. H. Obukhivska. [*Collection of regulatory and legal documents of the psychological service and PMPK of the education system of Ukraine*] / edited by V. G. Panok, I. I. Tushko, A. G. Obukhivska. Kyiv : Nika-Tsent. [in Ukrainian].
 7. Kobylchenko, V.V., & Omelchenko, I.M. (2024). Zhyttiestikist yak bazova kharakterystyka osobystosti dytyny z osoblyvymy osvithnimy potrebamy v umovakh voiennoho chasu. Aviatsiina ta ekstremalna psykholohiia u konteksti tekhnolohichnykh dosiahnen: zbirnyk naukovykh prats/za zah. red. L. S. Yakovytskoi, S. L. Horbenko. [*Resilience as a basic personality characteristic of a child with special educational needs in wartime conditions*]. Aviation and extreme psychology in the context of technological achievements: a collection of scientific works/in general. ed. L. S. Yakovytska, S. L. Horbenko. Natsionalnyi aviatsiinyi universytet. K.: NAU. [in Ukrainian].
 8. Chykhantsova, O. (2021). Psykholohichni osnovy zhyttiestikosti osobystosti: monohrafiia. [*Psychological foundations of personality vitality*]: monograph. K.: Talkom. [in Ukrainian].

УДК159.923:159.942.52(045)

Андрій Гончарук,

аспірант 3-го року навчання

e-mail: andrewpolm1@gmail.com

orcid: <https://orcid.org/0009-0009-3836-6685>

Andrii Honcharuk,

postgraduate student of the 3rd year of study

Інститут спеціальної педагогіки і психології імені

Миколи Ярмаченка НАПН України,